O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXSIY IDENTIFIKATSIYANING SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ro‘zmetova Elmiraxon Rustamovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch Davlat Universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi
mustaqil tadqiqotchisi

- **Annotatsiya:**Mazkur maqolada o'smirlik davrida shaxsiy identifikatsiyaning shakllanish jarayoni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. O'smirlik — E. Erikson ta'biri bilan aytganda, "identifikatsiya — rol chalkashligi" bosqichi bo'lib, bu davrda shaxs o'zining jismoniy, ijtimoiy, kasbiy va qadriyat jihatidan kimligini anglashga intiladi. Maqolada J. Marsiyaning identifikatsiya statuslari nazariyasi (diffuz, moratoriy, bloklangan va erishilgan identifikatsiya) asosida tadqiqotning konseptual modeli ishlab chiqilgan hamda metodologik bosqichlar grafik sxemalar orqali yoritilgan. Identifikatsiya shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar va uning buzilishi (identifikatsiya inqirozi) alomatlari tizimlashtirilgan holda taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, shaxsiy identifikatsiya, identifikatsiya inqirozi, identifikatsiya statuslari, E. Erikson, J. Marsiya, o'z-o'zini anglash.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

- **Аннотация:**В данной статье с психологической точки зрения анализируется процесс формирования личностной идентичности в подростковом возрасте. Подростковый возраст, по определению Э. Эриксона, представляет собой стадию "идентичность против смешения ролей", в течение которой личность стремится осознать себя в физическом, социальном, профессиональном и ценностном отношении. В статье на основе теории статусов идентичности Дж. Марсии (диффузная, мораторий, предрешённая и

достигнутая идентичность) разработана концептуальная модель исследования, а методологические этапы раскрыты с помощью графических схем. Систематизированы факторы, влияющие на формирование идентичности, а также признаки её нарушения (кризиса идентичности).

Ключевые слова: подростковый возраст, личностная идентичность, кризис идентичности, статусы идентичности, Э. Эриксон, Дж. Марсия, самосознание.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERSONAL IDENTITY FORMATION IN ADOLESCENCE

- **Abstract:**This article provides a psychological analysis of the process of personal identity formation during adolescence. According to E. Erikson, adolescence represents the stage of "identity versus role confusion," during which the individual strives to understand themselves in physical, social, occupational, and value-related terms. Based on J. Marcia's identity status theory (diffusion, moratorium, foreclosure, and achievement), the article develops a conceptual research model and presents its methodological stages through graphical schemes. Factors influencing identity formation, as well as signs of its disruption (identity crisis), are systematically presented.

Keywords: adolescence, personal identity, identity crisis, identity statuses, E. Erikson, J. Marcia, self-awareness.

Kirish: Shaxsiy identifikatsiya muammosi — psixologiya fanining eng dolzarb va murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib, u shaxsning o'z-o'zini yaxlit va barqaror tarzda anglashi jarayonini ifodalaydi. O'smirlik davri (taxminan 12–18 yosh) ushbu jarayonning eng faol kechadigan bosqichi hisoblanadi, chunki aynan shu davrda jismoniy voyaga yetish, kognitiv rivojlanish (abstrakt fikrlash qobiliyatining shakllanishi) va ijtimoiy munosabatlar doirasining kengayishi o'smirni "Men kimman?", "Men nimaga qodirman?", "Mening hayotdagi o'rnim qanday?" kabi savollarga javob izlashga undaydi.Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida o'smirlar identifikatsiyasi ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat va turli mafkuraviy oqimlar ta'siriga ilgarigidan ko'ra kuchliroq duch kelmoqda. Bu esa identifikatsiya jarayonining murakkablashuviga, ba'zi hollarda esa identifikatsiya inqirozi (o'ziga ishonchsizlik, qadriyatlar tizimidagi beqarorlik, destruktiv guruhlarga moyillik) kabi salbiy holatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.Tadqiqotning maqsadi — o'smirlik davrida shaxsiy identifikatsiyaning shakllanish mexanizmlarini, uning tarkibiy jihatlarini (jismoniy, ijtimoiy, kasbiy, jinsiy, qadriyat identifikatsiyasi) hamda bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni nazariy jihatdan tahlil qilish va tegishli konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Shaxsiy identifikatsiya nazariyasining asoschisi E. Erikson psixososial rivojlanishning sakkiz bosqichli modelini yaratib, o'smirlik davrini "identifikatsiya — rol chalkashligi" bosqichi sifatida belgilagan. Uning fikricha, bu bosqichda muvaffaqiyatli o'tish barqaror "ego-identifikatsiya" hissi bilan yakunlanadi, muvaffaqiyatsizlik esa rol chalkashligiga, ya'ni shaxsning o'z-o'zini aniq anglay olmasligiga olib keladi.

J. Marsiya Erikson g'oyalarini operatsionallashtirib, identifikatsiyaning to'rt statusini — diffuz identifikatsiya, moratoriy, bloklangan identifikatsiya (foreclosure) va erishilgan identifikatsiyani — ikki o'lchov (izlanish va majburiyat/sodiqlik darajasi) asosida tavsiflagan. Ushbu model hozirgi kungacha

identifikatsiya sohasidagi empirik tadqiqotlarning asosiy metodologik vositasi bo'lib xizmat qilmoqda.

L. Shtaynberg, J. Kut kabi zamonaviy tadqiqotchilar o'smirlar identifikatsiyasining shakllanishida tengdoshlar guruhi, oilaviy muhit va ijtimoiy-madaniy kontekstning o'zaro ta'sirini ta'kidlaydilar. Mahalliy psixologiya fanida ham (E.G'.G'oziyev, V. Karimova va boshqalar) o'smirlik davridagi o'z-o'zini anglash, qadriyatlar tizimining shakllanishi va shaxslararo munosabatlar masalalari keng yoritilgan. Shu bilan birga, milliy-madaniy kontekstda identifikatsiya statuslarining namoyon bo'lish xususiyatlarini sistemali o'rganish hali yetarli darajada emas, bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotning metodologik asosini psixososial rivojlanish nazariyasi (E. Erikson) va identifikatsiya statuslari kontseptsiyasi (J. Marsiya) tashkil etadi. Mavzuni yoritish uchun quyidagi metodlar kompleks tarzda qo'llaniladi:

— nazariy tahlil va sintez usuli — mavzuga oid ilmiy manbalarni tizimlashtirish;

— standartlashtirilgan intervyu usuli — identifikatsiya statusini aniqlashga yo'naltirilgan tuzilmaviy suhbat (Marsiya an'anasidagi Identity Status Interview asosida);

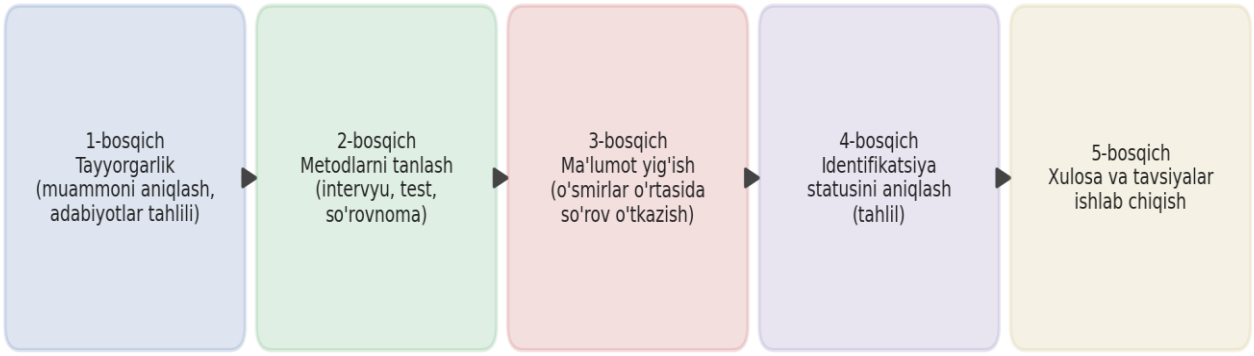
— so'rovnoma va test usullari — o'z-o'zini anglash, qadriyatlar tizimi va kasbiy yo'nalganlikni o'lchovchi psixodiagnostik metodikalar;

— kuzatuv usuli — o'smirning tengdoshlar guruhidagi va oiladagi o'zini tutish xususiyatlarini kuzatish;

— statistik tahlil usuli — yig'ilgan ma'lumotlarni miqdoriy qayta ishlash va identifikatsiya statuslari bo'yicha taqsimotni aniqlash.

Tadqiqotning bosqichma-bosqich tuzilishi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Tadqiqot metodologiyasining bosqichma-bosqich sxemasi

1-rasm. Tadqiqot metodologiyasining bosqichma-bosqich sxemasi

Tadqiqotning nazariy-konseptual asosini J. Marsiyaning ikki o'lchovli modeli — izlanish darajasi va majburiyat/sodiqlik darajasi — tashkil etadi. Ushbu ikki o'lchovning turli kombinatsiyasi natijasida to'rtta identifikatsiya statusi yuzaga keladi: faol izlanish olib borilayotgan, ammo hali qaror qabul qilinmagan moratoriy holati; ham izlanish, ham mustaqil tanlov mavjud bo'lgan erishilgan identifikatsiya; na izlanish, na aniq tanlov mavjud bo'lgan diffuz identifikatsiya; hamda mustaqil izlanmasdan tayyor qarashlarni qabul qilishga asoslangan bloklangan (foreclosure) status (2-rasm).

2-rasm. J. Marsiya bo'yicha identifikatsiya statuslari modeli
(izlanish va majburiyat o'lchovlari asosida)

2-rasm. J. Marsiya bo'yicha identifikatsiya statuslari modeli (izlanish va majburiyat o'lchovlari asosida)

Tadqiqot namunasini shakllantirishda maqsadli tanlanma usulidan foydalanish va turli yosh guruhlaridagi o'smirlarni (13–15 va 16–18 yosh) alohida qamrab olish tavsiya etiladi, bu esa identifikatsiya statuslarining yosh bilan bog'liq dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Natijalar va muhokama: Nazariy tahlil asosida o'smirlik davrida shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi bir necha o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan iborat ekanligi aniqlandi: jismoniy, ijtimoiy, kasbiy, jinsiy hamda dunyoqarash-qadriyat identifikatsiyasi. Bu jihatlarning har biri o'ziga xos dinamikaga ega bo'lib, ular birgalikda yaxlit shaxsiy "Men" tuyg'usini shakllantiradi.

- **Identifikatsiya shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar**

— oilaviy muhit va tarbiya uslubi;

— tengdoshlar guruhi va ijtimoiy muhit;

— ta'lim tizimi va o'qituvchilarning ta'siri;

— ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar;

— madaniy, milliy va diniy qadriyatlar.

- **Identifikatsiya inqirozining namoyon bo'lishi**

— o'ziga ishonchsizlik va qaror qabul qila olmaslik;

— turli ijtimoiy guruhlarga o'tib yurish, barqaror qiziqishning yo'qligi;

— tengdoshlar ta'siriga haddan tashqari beriluvchanlik;

— ba'zan destruktiv guruhlar yoki subkulturalarga qo'shilish xavfi.

Olingan nazariy xulosalar shuni ko'rsatadiki, identifikatsiya statuslari statik kategoriyalar emas, balki o'smirning hayotiy tajribasi, ijtimoiy muhiti va ichki izlanish faolligiga qarab dinamik tarzda o'zgarib turadigan holatlardir. Shu sababli, amaliy psixologik yordam ko'rsatishda o'smirni "moratoriy" bosqichidan "erishilgan identifikatsiya"ga o'tishga undovchi qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davrida shaxsiy identifikatsiyaning shakllanishi — jismoniy, ijtimoiy, kasbiy va qadriyat jihatlaridan iborat murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, uning muvaffaqiyatli kechishi keyingi kattalar hayotidagi psixologik barqarorlik, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va o'zini anglashning asosini tashkil etadi. Ishlab chiqilgan konseptual model va metodologik yondashuv identifikatsiya statuslarini aniqlash va ularga ta'sir etuvchi omillarni keyingi empirik tadqiqotlarda o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Amaliy jihatdan, ta'lim muassasalari psixologlari uchun o'smirlarda sog'lom identifikatsiya jarayonini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan maslahat va treninglarni tashkil etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton & Company, 1968.

2. Marcia J.E. Development and validation of ego-identity status // Journal of Personality and Social Psychology. — 1966. — Vol. 3, № 5. — P. 551–558.

3. Marcia J.E. Identity in adolescence // Handbook of Adolescent Psychology / Ed. by J. Adelson. — New York: Wiley, 1980. — P. 159–187.

4. Steinberg L. Adolescence. — 12th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2019.

5. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: Universitet, 2018.

6. Karimova V. Psixologiya. O'quv qo'llanma. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2019.

7. Kroger J. Identity Development: Adolescence Through Adulthood. — 2nd ed. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2007.